

EDYTA WOLTER
UKSW, Warszawa

KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI EKOLOGICZNEJ W KULTURZE POLSKIEJ

1. WSTĘP

Przyroda jest kategorią kulturową, ponieważ wszelkie sposoby przeżywania przyrody oraz działania w niej są faktami kultury, a stosunek społeczeństwa do przyrody oraz realizowane formy jej ochrony są miarą kultury danego społeczeństwa¹. Relacje człowieka z przyrodą zależą od dominującego systemu wartości i postaw, „od agresywnych i niszczycielskich do przyjaznych i sakralnych, od czysto instrumentalnych do protekcyjnych, od aroganckich do respektywnych”². Świadomość ekologiczna jest realizowana zarówno w myśleniu i przeżyciach poszczególnych osób, jak i w standardach wartościowania, pojmowania, przeżywania biosfery, które są w człowieku. Świadomość ekologiczną tworzą wiedza, emocje oraz wola pozytywnego działania w zakresie harmonijnych relacji ze środowiskiem życia.

Celem artykułu jest wyjaśnienie (kryterium chronologiczne), jak kształtowano świadomość ekologiczną w Drugiej Rzeczypospolitej na łamach rocznika „Wierchy”³, który wydawano we Lwowie, w latach 1923–1938. Publikowano w nim artykuły, poświęcone (przede wszystkim) turystyce górskiej, ale również

¹ Por. J. Kolbuszewski, *Ochrona przyrody a kultura. Wydanie drugie poprawione*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1992, s. 20, 46.

² P. Tobera, *Spółczesność i środowisko przyrodnicze: zarys problematyki socjoekologicznej* (rozprawa habilitacyjna), Uniwersytet Łódzki, Łódź 1984, s. 17.

³ W czwartym zeszycie rocznika pt. „Wierchy” — z 1926 roku poinformowano czytelników, że rocznik „Wierchy” zastępuje czasopismo pt. „Pamiętnik”, który był wydawany przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie do 1920 roku. Por. *Od redakcji*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralom. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa — Komitet redakcyjny: prof. dr Jan G. Pawlikowski (red. nac.), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga we Lwowie, Lwów 1926 (rocznik 4), s. 229 (w przypisach zastosowano zapis oryginalny — pełny tytuł rocznika „Wierchy”, jaki umieszczono na okładce tego cennego źródła historycznej kultury polskiej).

eksponujące wartość pięknego i zdrowego środowiska życia oraz znaczenie idei ochrony przyrody.

2. W TROSCE O OCHRONĘ PRZYRODY

Redaktor naczelny „Wierchów” — Jan Gwalbert Pawlikowski, już w pierwszym roku wydania rocznika napisał o znaczeniu ochrony przyrody Tatr⁴, ochrony kozic⁵. W poszczególnych częściach numeru rocznika informowano czytelników o działalności oddziałów Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz organizowanych wycieczkach, wykładach nt. flory i fauny Tatr⁶, aktywności w zakresie ochrony przyrody.

Wyjaśniano czytelnikom, że Sekcja Ochrony Tatr Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego⁷ w 1923 roku zajęła się sprawą „ochrony roślin tatrzańskich — a w szczególności szarotek i limb. Skutkiem tego wydało Starostwo odpowiednie ogłoszenia, które wydrukowane zostały kosztem Państwowej Komisji Ochrony Przyrody i rozlepione po schroniskach, hotelach i pensjonatach. Policja zaś państwowa interweniowała energiczniej niż dotąd, zabraniając kupczenia szarotkami”⁸.

Sekcja Ochrony Tatr interweniowała również w przypadku budowy cegielni w Zakopanem, aby zredukować ujemne skutki tej inwestycji, opiniowała projekt toru bobslejowego i skoczni w ryglu Krokwi. Skierowała do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego memoriał w sprawie dewastowania przyrody podczas wycieczek szkolnych w Tatrach. Napisano, że z powodu niedostatecznie przemyślanych, źle zaplanowanych i przeprowadzonych wycieczek szkolnych mają miejsce częste wypadki w górach, poza tym „młodzież idzie w góry obok szkółki drzewek leśnych [...] młodociani uczestnicy wyrrywają

⁴ J.G. Pawlikowski, *Tatry parkiem narodowym*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie. Wydany staraniem oddziału lwowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego pod red. prof. dr. Jana G. Pawlikowskiego (red. nacz.), prof. dr. Adolfa Chybińskiego, dr. Romana Kordysa, Kustosza Muzeum Tatrzańskiego Juliusza Zborowskiego, Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga, Lwów 1923 (rocznik 1), s. 12–25.

⁵ J.G. Pawlikowski, *W sprawie ochrony kozic słów kilka*, w: tamże, s. 185–191.

⁶ Por. *Kronika*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie. Wydawany staraniem oddziału lwowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego pod red. prof. dr. Jana G. Pawlikowskiego (red. nacz.), prof. dr. Adolfa Chybińskiego, dr. Romana Kordysa, kustosa Muzeum Tatrzańskiego Juliusza Zborowskiego, Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga, Lwów 1924 (rocznik 2), s. 248.

⁷ Prezydium Sekcji Ochrony Tatr Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego stanowili: J.G. Pawlikowski (prezes), S. Sokołowski i senator K. Prauss (wiceprezesi), K. Stryjeński i H. Romaniszynowa (sekretarze). Delegatem do Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego był S. Sokołowski, a do Komisji Robót w Tatrach M. Sokołowski. Adres Sekcji: Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem. Por. tamże, s. 250.

⁸ *Kronika. Ochrona przyrody*, w: tamże, s. 249.

drzewka, wyrywa je sam nauczyciel. Kiedy jeden z pracujących przy szkółce człowiek inteligentny, zwraca się do niego z delikatną admonicją⁹, nauczyciel odpowiada, że go to nic nie obchodzi[...] z drugiej strony zaśmiecone, zanieczyszczone, poniszczone ścieżki i ubocza górskie, zasypane szkłem z rozbitych flaszek i puszkami z konserw stawy, popalone łąny kosodrzewiny. Jeżeli dodamy do tego niekulturalną publiczność, która często daje pod tym względem zły przykład młodzieży (hałasuje, strzela z rewolwerów itp.) otrzymamy w sumie fatalny obraz gór i stosunków w nich panujących”¹⁰.

3. OCHRONA PRZYRODY JAKO PROBLEM EDUKACYJNY

Sekcja Turystyczna i Sekcja Ochrony Tatr Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w omawianym memoriale zwróciła się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o przygotowanie okólnika do kuratoriów okręgów szkolnych oraz do harcerzy, w celu zobowiązania wszystkich uczestników wycieczek do przestrzegania zasad ochrony przyrody. Zaproponowano, aby w wycieczkach tatrzańskich brali udział wyłącznie uczniowie trzech ostatnich klas gimnazjalnych, a młodsi uczniowie uczestniczyli w wycieczkach pieszych w okolicy Zakopanego¹¹. Podkreślono, że przed wyjazdem należy ich uczestnikom wyjaśniać (za pomocą wykładów, pogadanek i przeżrocz) zasady zwiedzania, mówić „o kulturalnem zachowaniu się w Tatrach (ochrona roślin i zwierząt tatrzańskich)”¹².

Problematykę kulturowych uwarunkowań harmonijnych relacji ze środowiskiem przyrody realizowano również w trzecim numerze rocznika „Wierchy” z 1925 roku. Edward Kozikowski w artykule *Beskid w poezji Emila Zegadłowicza* zaprezentował utwory poetyckie, związane z kulturą góralską¹³, natomiast

⁹ Admonicja (łac. *admonitio*) — napomnienie, nagana. Por. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2007, s. 14.

¹⁰ S. Sokołowski (Sekcja Ochrony Tatr), M. Świerż (Sekcja Turystyczna), *Memoriał Sekcji Ochrony Tatr do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie wycieczek szkolnych*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Wydawany staraniem oddziału lwowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego pod red. prof. dr. Jana G. Pawlikowskiego (red. nac.), prof. dr. Adolfa Chybińskiego, dr. Romana Kordysa, kustosa Muzeum Tatrzańskiego Juliusza Zborowskiego, Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga, Lwów 1924 (rocznik 2), s. 251.

¹¹ Między innymi zwiedzali Hałą Gąsienicową, Tatry Zachodnie — Bobrowiec, Wołowiec, Rakoń, Morskie Oko. Por. tamże.

¹² Tamże, s. 251.

¹³ E. Kozikowski, *Beskid w poezji Emila Zegadłowicza*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Własność i wydawnictwo oddziału lwowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego — Komitet Redakcyjny: prof. dr. Jan G. Pawlikowski (red. nac.), prof. dr. Adolf Chybiński, dr. Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Z drukarni „Słowa Polskiego” we Lwowie, Lwów 1925 (rocznik 3), s. 160–167.

Tadeusz Mischke w artykule pt. *O Góralach i ich stosunku do ludności napływowej* skupił uwagę na procesie wychowania. Stwierdził, że wychowanie jest „czynnością szczepienia kultury”¹⁴. Mischke proces wychowania utożsamiał z ochroną (opieką) dzieci¹⁵.

Ochrona przyrody w Tatrach, Pieninach i w Beskidach została uwzględniona w dziale zatytułowanym *Sprawa rezerwatów*¹⁶, w którym ubolewano z powodu źle zorganizowanych wycieczek szkolnych: „podobną plagą dla Tatr [...] są obozowiska skautów, zwłaszcza, że ich kierownicy nie liczą się zupełnie z interesem ochrony gór! Zdawałoby się, że tego rodzaju idee jak ochrona przyrody powinny by raczej wejść w katechizm skautowski, a nie prowadzić do kolizji z tak sympatyczną skąd inąd ideą skautingu [...] Nie jest też sprawą ideową skauta niszczyć kosówkę, palić ogień w lesie i zamącać nieustannem trąbieniem ciszę górską”¹⁷.

Autorzy artykułów, szerząc wiedzę o polskich górach oraz promując zamiłowanie do przyrody ojczystej, nawiązywali do źródeł kultury polskiej. Dobrym przykładem jest artykuł Mieczysława Świerza pt. *Stanisław Staszic w Tatrach*, w którym zaznaczono, że Staszic „przyrodę pojmował nie jako siedlisko tajemnych sił, lecz jako dziedzinę, w której rządzą niezmiennie i niezłomne prawa”¹⁸.

W roczniku „Wierchy” z 1926 roku przekazano informację, że 4 stycznia 1925 roku, podczas XII Zjazdu Przyrodników i Lekarzy, odbyła się konferencja w sprawie ochrony przyrody, natomiast w lipcu 1925 roku — wystawa poświęcona tej problematyce¹⁹. W następnym zeszycie rocznika, wydany w 1927 roku jedynie wzmiankowano o ochronie przyrody²⁰, a w zeszycie szóstym pojawiła się nowa rubryka, poświęcona opisom polskich gór i góralszczyzny. Podkreślono, że opisy mogą mieć wartość historyczną i dydaktyczną, ponieważ, „dając wiadomości o sprawach do przeszłości już należących, z drugiej strony rzucają światło na rozwój duchowego stosunku człowieka do gór”²¹.

¹⁴ Por. T. Mischke, *O Góralach i ich stosunku do ludności napływowej*, w: tamże, s. 222.

¹⁵ Por. tamże, s. 218.

¹⁶ Por. tamże, s. 266.

¹⁷ *Kronika. Masowe wycieczki i obozowiska w Tatrach*, w: tamże, s. 267.

¹⁸ M. Świerz, *Stanisław Staszic w Tatrach*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa — Komitet redakcyjny: prof. dr Jan G. Pawlikowski (red. nac.), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga we Lwowie, Lwów 1926 (rocznik 4), Lwów 1926, s. 17.

¹⁹ Por. tamże, s. 161.

²⁰ Por. *Kronika*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa. Komitet redakcyjny: prof. dr Jan G. Pawlikowski (red. nac.), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1927 (rocznik 5), s. 169.

²¹ *Kronika*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim

W zeszycie siódmym, ósmym i dziewiątym (podobnie jak w roczniku z 1927 roku) jedynie wzmiankowano o ochronie przyrody²². Natomiast w zeszycie jubileuszowym rocznika — dziesiątym — powrócono do wyjaśniania kulturowych uwarunkowań związków człowieka z przyrodą²³ i nawiązano do twórczości J.J. Rousseau, który „uczynił z przyrody ukochaną powiernicę człowieka”²⁴.

Z okazji jubileuszu, w kronice rocznika przypomniano, że w 1913 roku uroczyste obchodzono czterdziestolecie założenia Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie (1873), a od 1923 roku wydawano „Wierchy”²⁵. Co cenne, wśród badań naukowych o polskich górach opublikowano na łamach rocznika artykuły (w rubrykach pt. *Ochrona przyrody* i *Parki narodowe*) o znaczeniu ochrony przyrody, ponieważ „idea ochrony przyrody wywalczać sobie musi dopiero wśród społeczeństwa zrozumienie”²⁶. Poinformowano także czytelników, że nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody, w 1932 roku w Warszawie, wydano dzieło zbiorowe²⁷ pod redakcją Władysława Szafera pt. *Skarby przyrody i ich*

Towarzystwa. Komitet redakcyjny: prof. dr Jan G. Pawlikowski (red. naczej.), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1928 (rocznik 6), s. 119.

²² Por. *Kronika*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa. Komitet redakcyjny: prof. dr Jan G. Pawlikowski (red. nauk.), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, major Bronisław Romaniszyn, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1929 (rocznik 7), s. 188. Por. K. Simm, O przyrodzie Beskidu Śląskiego, w: Wierchy. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa pod red. prof. dr. Jana Gwalberta Pawlikowskiego (red. naczej.) i prof. dr. Walerego Goetla, Kraków 1931 (rocznik 9), s. 32–46.

²³ Por. Z. Lubertowicz, *Kazimierz Tetmajer jako epik Tatr (w czterdziestolecie twórczości Kazimierza Tetmajera)*, w: Wierchy. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego wydawany przez Zarząd Główny łącznie z oddziałem lwowskim Towarzystwa pod red. prof. dr. Jana Gwalberta Pawlikowskiego (red. naczej.) i prof. dr. Walerego Goetla, Kraków 1932 (rocznik 10), s. 1–18.

²⁴ B. Romaniszyn, *Góry w twórczości muzycznej*, w: tamże, s. 48.

²⁵ W trzecim roku wydawniczym, „Wierchy” uznano organem Towarzystwa Tatrzańskiego przy oddziale lwowskim. Natomiast w czwartym roku wydawniczym — do wydawnictwa rocznika dołączył Zarząd Główny Towarzystwa. W roku piątym Zarząd Główny przejął nakład. Od 1929 roku, w siódmym roku wydawniczym, na podstawie uchwały Zjazdu Delegatów, z dn. 27 marca 1928 roku, wszyscy członkowie Towarzystwa Tatrzańskiego otrzymywali rocznik „Wierchy” bezpłatnie, ze Sprawozdaniem Zarządu Głównego (wydawany przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie), które było dołączone do rocznika. Od 1930 roku, czyli od ósmego roku wydawniczego — redakcją rocznika zajmowali się prof. J.G. Pawlikowski (który był redaktorem naczelnym i zarazem reprezentantem oddziału lwowskiego Towarzystwa) i prof. Walery Goetel (wiceprezes Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i reprezentant Zarządu Głównego Towarzystwa). Por. *Kronika. Dziesięciolecie „Wierchów”*, w: tamże, s. 125.

²⁶ Tamże, s. 127.

²⁷ Dzieło zbiorowe, którego układ uzgodniono w Państwowej Radzie Ochrony Przyrody oraz Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, tworzą następujące rozdziały: J.G. Pawlikowskiego, *Ogólny rzut oka na istotę ochrony przyrody, jej znaczenie i sposoby realizacji*; W. Szafera, *Z dziejów ochrony przyrody*; J. Smoleńskiego, *Ochrona krajobrazu*; H. Jasieńskiego, *Stosunek techniki do ochrony przyrody*; W. Szafera, *O parkach narodowych*; A. Wodiczki,

ochrona jako przegląd wszystkich zagadnień dotyczących teorii i praktyki ochrony przyrody Dzieło opracowano z myślą o miłośnikach przyrody, nauczycielach i uczniach, młodzieży studiującej i „tych wszystkich, którzy w swej działalności urzędowej, zawodowej lub z zamiłowania — stykają się z ochroną przyrody, z jej praktycznym stosowaniem lub z zagadnieniami z nią związanymi”²⁸.

W związku z jubileuszem, wymieniono współpracowników rocznika „Wierchy”. Wśród licznych nazwisk są Stanisław i Marian Sokołowsky²⁹ — autorzy znani w Drugiej Rzeczypospolitej dzięki działalności naukowej z zakresu ochrony przyrody, postulowaniu edukacji ekologicznej. W zeszyte nr 11 rocznika „Wierchy” z 1933 roku, w nawiązaniu do znaczenia ochrony przyrody dla środowiska życia, uogólniono: „w dziedzinie ochrony przyrody hasłem jest «czuwać». A to hasło mieści w sobie pojęcie ciągłości. Obowiązek czuwania nigdy nie ustaje i nigdy się też dla Towarzystwa nie skończy — może tylko zmienić poniekąd swe formy”³⁰.

4. PRZYRODA JAKO KATEGORIA KULTUROWA

W 12 numerze rocznika, opublikowanym w 1934 roku, znajduje się artykuł Jana Gwalberta Pawlikowskiego, poświęcony dziejom poezji tatrzańskiej. Autor przyjął, że poezja jest „nie tylko wyrazem, ale i nauczycielką [...] uczy patrzeć, odsłania to, co dla zwykłych oczu było zakryte, budzi piękno z martwych...pomnaża Tatry. Jest więc drogą dla wszystkich Tatrzy miłujących [...] jest dokumentem wrażeń wywieranych przez Tatry, a jej historia świadczy o przemianach form tej wrażliwości”³¹. Pawlikowski był rzecznikiem angażowania artystów, humanistów do działalności na rzecz ochrony przyrody.

Ochrona roślin; J. Grochmalickiego, *Ochrona zwierząt niższych*; T. Jaczewskiego, *Ochrona owadów*; W. Roszkowskiego, *Ochrona płazów i gadów*; M. Siedleckiego, *Ochrona ryb*; J. Sokołowskiego, *Ochrona ptaków*; E.L. Niezabitowskiego, *Ochrona zwierząt ssących w Polsce*; J. Domaniewskiego, *Ochrona przyrody a łowiectwo*; S. Sokołowskiego, *Ochrona przyrody a leśnictwo*; S. Kreutza, *Ochrona przyrody nieożywionej*; J.G. Pawlikowskiego, *Prawodawstwo ochronne*; W. Kulczyńskiej, *Organizacja ochrony przyrody w Polsce niepodległej*; W. Goetela, *Parki Narodowe w Polsce*; W. Szafera, *Rezerwy w Polsce*; A. Wodczicki, *Ochrona przyrody w szkole*; W. Kulczyńskiej i W. Szafera, *Literatura oraz wskazówki bibliograficzne*. Ogółem 363 strony (119 rycin).

²⁸ Tamże.

²⁹ Por. *Kronika. Współpracownicy „Wierchów” w pierwszym dziesięcioleciu*, w: tamże, s. 129.

³⁰ Wierchy. Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Wydawany przez Zarząd Główny Towarzystwa pod redakcją prof. dr. Jana Gwalberta Pawlikowskiego (red. nacz.) i prof. dr. Walerego Goetla, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1933 (rocznik 11), s. 7.

³¹ J.G. Pawlikowski, *Z dziejów poezji tatrzańskiej*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Wydawany przez Zarząd Główny Towarzystwa pod redakcją prof. dr. Jana Gwalberta Pawlikowskiego (red. nacz.) i prof. dr. Walerego

Zeszyt 13 „Wierchów” rozpoczyna informacja o wszechstronnej działalności Jana Gwalberta Pawlikowskiego — luminarza kultury polskiej i redaktora naczelnego rocznika w latach 1923–1934³². Podobnie jak w poprzednich wydaniach, również w roczniku z 1935 roku, wydanym już pod redakcją Walerego Goetla i Jana A. Szczepańskiego, pisząc o górach i góralszczyźnie, kulturowych aspektach związków człowieka z przyrodą Tatr³³, nawiązano do idei ochrony przyrody. Przypomniano ekologiczną myśl Marszałka Józefa Piłsudskiego: „Jest dziwny czar wielkiej przyrody, gdy człowiek czaru nie zakłóca”³⁴, opublikowano artykuł Walerego Goetla, w którym napisał, że Józef Piłsudski cenił prostotę i naturalną urodę lasu: „Marszałek na spacer i długo w noc chodził między drzewami. Pod nogami szeleściły mu liście i chrubotały zeschłe sosnowe patyczki [...] nikomu do głowy [...] nie przyszło, aby polski las przerabiać na angielskie czupiradło. Tylko ogrodnik Żukowski nigdy się z tem nie mógł pogodzić i stale narzekał: Patrzyć nie mogę na te czahary. Trawa rośnie gdzie chce, drzewa, jak im się podoba. Gałązki obciąć nie wolno. Marszałek ino chodzi i patrzy, czy się czego nie poprawia. Jak żyję, to jeszcze nie widziałem takiego gospodarstwa, żeby trawki nie wolno było wyrwać”³⁵.

W 15 zeszytcie analizowanego rocznika, nawiązano do twórczości Jana Gwalberta Pawlikowskiego i jego ekologicznej refleksji: „Nikt nie będzie przecież z płócien Matejki robił worków na mąkę”³⁶. Wyjaśniono, że w przyrodzie są arcydzieła, które mają porównywalną wartość dla kultury społecznej jak dzieła artystów. Piękno gór, lasów, mórz staje się „skarbem dla kultury [...] wandalem jest nie tylko ten, kto podpała zabytkowy kościółek, zniekształca historyczną budowlę [...], ale i ten, kto ścina zabytkowe drzewa, niszczy rzadkie rośliny, tępi cenne zwierzęta lub szpeci piękny krajobraz [...] niszcząc przyrodę, pozbawia się jej siły przyciągającej [...] Zachowanie Tatom ich charakteru pierwotnego jest kapitalizacją ich wartości”³⁷.

go Goetla, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1934 (rocznik 12), s. 1–2.

³² *Od redakcji*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego założony przez oddział lwowski Towarzystwa. Wydawany przez Zarząd Główny P.T.T. pod red. prof. dr. Walerego Goetla (red. nac.) i Jana A. Szczepańskiego, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie. Kraków 1935 (rocznik 13), s. 5.

³³ Por. *Kronika*, w: tamże, s. 232.

³⁴ Tamże, s. 151.

³⁵ W. Goetel, *Dziwny jest czar wielkiej przyrody, gdy człowiek go nie zakłóci*, w: tamże, s. 176.

³⁶ *Kronika. O Ochronę przyrody gór*, w: Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego założony przez oddział lwowski Towarzystwa. Wydawany przez Zarząd Główny P.T.T. pod red. prof. dr. Walerego Goetla (red. nac.) i Jana A. Szczepańskiego, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1937 (rocznik 15), s. 148.

³⁷ Tamże, s. 149.

Ostatni, 16 wolumin rocznika „Wierchy” z okresu Drugiej Rzeczypospolitej poświęcono muzycznej ekspresji związków człowieka z kulturą góralską i środowiskiem przyrody Tatr (wychowanie muzyczne). Zaznaczono, że znacząca jest ilość kompozytorów, którzy „w swych dziełach złożyli dowody twórczego zainteresowania dla Podhala i Tatr”³⁸. Jako przykład wymieniono twórczą ekspresję góralskich tańców w *Halce* Stanisława Moniuszki, utwór symfoniczny pt. *W Tatrach* Władysława Żeleńskiego, następnie utwory Zygmunta Noskowskiego pt. *Morskie Oko* i *Fantazja góralska* oraz melodie góralskie Jana Kleczyńskiego w *Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego* i wariacje fortepianowe (op. 10) Karola Szymanowskiego, skomponowane około 1910 roku³⁹.

5. ZAKOŃCZENIE

Wydawany przez szesnaście lat w okresie Drugiej Rzeczypospolitej rocznik służył przede wszystkim pomocą w zainteresowaniu czytelników problematyką gór i góralszczyzny. Ale w poszczególnych jego woluminach ogłaszano również ważne, z punktu widzenia ochrony biosfery i edukacji ekologicznej, informacje o pilnej potrzebie ochrony tatrzańskiej przyrody. Uwagę poświęcono problemowi dewastowania przyrody i zaśmiecania środowiska naturalnego, jakie miało miejsce podczas wycieczek szkolnych. Na łamach rocznika „Wierchy” wyjaśniano kulturowe uwarunkowania związków człowieka z przyrodą polskich gór — na przykładach dzieł naukowych, poetyckich i muzycznych, stanowiących dziedzictwo kultury narodowej. Oprócz funkcji kształcącej i wychowawczej (edukacyjnej) rocznik pełnił również funkcję integrującą środowisko naukowe oraz bibliograficzną i informacyjną.

SHAPING ECOLOGICAL AWARENESS IN POLISH CULTURE

Summary

The natural environment of a human being consists of natural ground (where one can find food) and a society (in which one lives). Additionally, the person constitutes his or her own environments. This article explains the process of shaping ecological awareness during the Second Republic of Poland (1918–1939) in the pages of the yearbook “Wierchy” printed in Lviv since 1923. “Wierchy” replaced the journal “Pamiętniki” (which had been published by the Polish Tatra Association until 1920). It was devoted to the issue of the problems of the mountains and its territory

³⁸ A. Chybiński, *K. Szymanowski a Podhale*, w: *Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie*. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego założony przez oddział lwowski Towarzystwa. Wydawany przez Zarząd Główny P.T.T. pod red. prof. dr. Walerego Goetla (red. nac.) i Jana A. Szczepańskiego, Nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie, Kraków 1938 (rocznik 16), s. 1.

³⁹ Tamże, s. 2–6.

and culture — as an organ of the Polish Tatra Association (published by the General Management together with the Lviv branch of the Association). The editorial committee consisted of prof. dr Jan Gwalbert Pawlikowski (editor-in-chief), prof. dr Adolf Chybiński, prof. dr Walery Goetel, dr Roman Kordys, and Major Bronisław Romaniszyn.

The yearbook included numerous scientific articles explaining the significance of the idea and practices for the protection of flora and fauna in the Tatra Mountains. The urgent need for the protection of the Tatra environment was described in the journal as was the cultural determinants of human relationships with nature using examples from scholarly, poetic and musical works which form Polish cultural heritage.

Keywords: Environment, education for eco-development, ecological upbringing, ecological self-fulfillment

Nota o Autorze: dr Edyta Wolter, pedagog — historyk edukacji, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Pedagogiki Pracy na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe, główne kierunki badań: kulturowe uwarunkowania edukacji ekologicznej w Polsce w zakresie ewolucji postaw ideacyjnych wobec środowiska społeczno-przyrodniczego (kultura intelektualna) oraz linii rozwojowej postaw moralnych wobec środowiska przyrodniczego, którego człowiek stanowi integralną część (kultura moralna), pedagogiczne aspekty równoważenia rozwoju w środowisku społeczno-przyrodniczym, pedagogiczne implikacje ekologii człowieka, pedagogika ekologiczna, edukacja ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, wychowanie do rozwoju ekologicznie zrównoważonego, wychowanie ekologiczne, ekologiczna samorealizacji